

XVII. YÜZYILDA MÜSLİM-GAYRİMÜSLİM İLİŞKİLERİNİN OLUMLU BİR ÖRNEĞİ: URFA'DA MÜSLÜMAN-ERMENİ İLİŞKİLERİ

*Mehmet Emin ÜNER**

ÖZET

XVII. yüzyılın ilk yarısında Urfa şehir merkezini Müslümanlarla paylaşan ve başka dinden olan gruplar da yaşıyordu. Bunların çoğunluğunu Hıristiyan Ermeniler oluştururken az sayıda da Yahudi vardır. Bu çalışmada, XVII. yüzyılın ilk yarısında şehirde Müslüman ve Müslüman olmayanların -şehirde bir Ermeni mahallesi olmakla birlikte- tamamen ayrı mahallelerde yaşamadıklarını müşahade ettik. Ayrıca kadı sicillerine yansıyan davalarından bu beraberliklerinde çok fazla problem yaşanmadığı anlaşılıyor. Ticarethanelerinin ve meskenlerinin yan yana olması, Müslim ve gayrimüslimlerin birbirlerine güven duyduklarını gösterir. Bu güven darbimesellere ve fıkralara da yansımıştır.

Anahtar Kelimeler: Urfa, Müslüman, Gayrimüslim, Türk, Ermeni

Giriş

Ermenilerin Türklerle ilişkilerinin tarihi XI. ve XII. Asırlara kadar iner. Osmanlı hâkimiyetinin Anadolu'da tesisinden sonra Ermeni toplulukları bu yeni idarenin uygulamalarıyla daha rahat bir sosyal-ekonomik ortama kavuştular. Dinlerine, dillerine, gelenek ve göreneklerine bağlı bir şekilde yaşamalarına müdahale edilmedi. Serbestçe, dini icaplarını yerine getirdiler, çocuklarını eğittiler ve ticaretlerini yaptılar. Burada Güneydoğu Anadolu'da önemli bir ticaret şehri durumunda olan Urfa'da Müslim Gayrimüslim (Ermeni) ilişkileri çerçevesinde Ermenilerin durumlarına temas edilecektir. Özelde Urfa'daki ilişkilere geçmeden önce Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan gayrimüslimlerin klasik dönemdeki durumlarına kısa genel bir bakış konunun daha iyi anlaşılmasına yarayacaktır.

Osmanlı Devleti'nin kurulduğu coğrafya tarihi süreç içinde üç semavî dinin ortaya çıktığı ve yayıldığı bir alandır. Ayrıca Osmanlı Devleti XVI.

* Yrd. Doç. Dr. Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

yüzyılın sonlarında üç kıtaya yayılmış ve aynı zamanda bu yayıldığı coğrafyada değişik dinlere mensup insanlarla da karşılaşmıştır. Bu gayrimüslim nüfusun çoğunluğu elbetteki Hıristiyanlığın yoğun olduğu Avrupa kıtasında idi. Ancak Anadolu'da da azımsanmayacak kadar bir gayrimüslim nüfus mevcuttu. Gayrimüslimlerle karşılaşılan bu dönem, klasik Osmanlı kurumlarının oluştuğu bir dönemdi. Bu dönem aynı zamanda Müslim ve Gayrimüslim unsurların temel idarî, hukukî ve malî statülerinin belirlendiği dönem olmuştur. Osmanlı idaresinde bulunan Hıristiyan ve Yahudi tebaalarına uygulanan politikalar, yüzyıllar boyunca devam eden İslamî idarenin, Müslüman olan ve olmayanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen kuralların bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı hanedanının XIV. yüzyılda hâkim hale gelmeden önce, İslâmiyet, Hıristiyanlığın merkezi olan Güneybatı Asya ülkelerine, bütün kuzey Afrika'ya, İber yarımadasının tamamına ve çok sayıda Akdeniz adasına ulaşmış bulunmaktaydı.

Osmanlılar fethettikleri geniş ülkelerde sınıf ayrıcalıklarını kaldırdılar; din, mezhep, ırk farkı gözetmeden müsamahakâr bir siyaset takip ettiler. İdarî, iktisadî, askerî, sosyal özellikle amme hukuku ve insan hakları bakımından yeniçağın başlarında Avrupa devletlerine göre daha cazip bir devlet teşkilatı kurmayı başardılar².

Fatih Sultan Mehmed 1453 yılında Bizans İmparatorluğundan İstanbul'u fethedince, şehir halkına büyük hürriyetler vermiştir. Şehirde bulunan Rumların yanı sıra Anadolu'nun değişik yerlerinden bir çok Ermeni aile İstanbul'a getirtilmiş ve her türlü maddî ihtiyaçların sağlanması yanında manevî ihtiyaçları da unutulmamıştır. Fâtih'in emriyle 1461 yılında İstanbul'da bir Ermeni Patrikhanesi kurulmuştur. Bu tarihlerde, Avrupa da "azınlıklar hukuku"nun varlığından söz etmek mümkün değildir³. Çünkü Hıristiyan dünyasında onların hâkimiyeti altında bir Müslüman topluluğun yaşamasının hukukî dayanağı bulunmamaktadır. Hıristiyanlık İslâmiyeti tanımadığı için böyle bir hukukî prosedür gelişmemiştir⁴.

² İber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim*, Ankara 2004, s. 285.

³ Ali İhsan Gençer, "İhtilalci Ermenilerin 'Kaza İhtilal Teşkilatı' Talimatnamesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 13, s. 577. Nejat Göyünç, "Türk Toplumuna ve Hoşgörüsü", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 4-5, s. 165.

⁴ Feridun Emecen, "Tartışma", *Uluslar arası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu, 24-25 Mayıs 2001*, İstanbul 2001, s. 53-54.

Dinlerinden dolayı Avrupa'nın birçok yerinde Yahudilerin maruz kaldıkları durumların aksine, Yahudiler ve Hıristiyanlar Müslümanların idaresi altında sürgün ya da ölümle karşılaşmadılar. Gayrimüslimler için coğrafî ya da meslekî sebeplerden dolayı, her hangi bir özel politika güdülmeyerek azınlıklar için belirlenmiş ve oluşturulmuş yerleşim birimlerinde yaşamaya zorlanmamışlardır. Herhangi bir meslek ve iş sahibi olmalarında ve Arabistan'daki kutsal mekânlar ile bazı sınırlı sayıda belirlenmiş yerleşim birimleri haricinde istedikleri yerlerde iskân etmelerinde herhangi bir sınırlanma bulunmamaktaydı⁵. Özede Ermeniler Osmanlı ülkesinde gerçek bir hürriyet içinde; kiliseleri, kurdukları okulları ve diğer sosyal teşkilatlarıyla serbestçe faaliyet göstermişlerdir⁶.

Yine Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan gayrimüslimler hiçbir padişah döneminde kendi dindaşlarının hâkim oldukları devletlerinin durumundan kötü duruma düşürülmemişlerdir. Osmanlı Devleti fethettiği toprakların üstünde yaşayan halkına eski mülklerinde oturma ve onları tasarruf etme hakkını tanımıştır. Yani Osmanlı yönetimi fethettiği yerlerde yaşayan halka sosyal, kültürel ve dinî yönlerden baskı yapmamıştır⁷. Bu topraklarda halk dininde, dilinde, örf ve adetlerinde serbest bırakılmış ve bunların "Müslümanlaştırılması" ya da "Türkleştirilmesi" cihetine gidilmemiştir⁸. Tersine Osmanlı yönetimi fethettiği topraklarda son derece âdil ve halkı gözetir bir idare tarzını devam ettirmiştir. Toplumun tavrı da devletin sürdürdüğü bu âdil politikanın istikametinde olmuştur. Osmanlı toplumu, diğer birçok etnik unsur gibi Ermenileri de kendilerinden farklı görüp ayırmamış, onlarla komşuluk yapmış, ticarî ilişkiler kurmuş ve üzüntülerini, sevinçlerini paylaşmıştı. Zira, Osmanlı kültüründe Ermenilere karşı ne resmî ne de halk literatüründe ne de folklörde ön yargılar yoktur. Civardaki herhangi bir Hıristiyan millette hatta imparatorluğun içinde yaşayan diğer gayrimüslim gruplarda, Rumlarda, Yahudilerde bile, Ermeniler hakkında çeşitli şakalar, küçümseyici folklorik hikâyeler bulunmasına rağmen bunlar, Türklerde en az derecededir. Kaldı ki, dağıntık olarak yaşadığı ve hiçbir yerde çoğunluğu

⁵ (Benjamin Braude ve Bernard Lewis "Osmanlı Devleti İçerisindeki Hıristiyanlar ve Yahudiler" (çevirenler: Halil Erdemir-Hatice Erdemir), *Akademik Araştırmalar Dergisi*, sayı 4-5, sayfa XVII7.

⁶ Nejat Göytünç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, İstanbul 1983, sayfa 54.

⁷ M. Süreyya Şahin, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, İstanbul, s. 48.

⁸ Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara 1985, s. 154.

meydana getirmediği konglomeralar halinde yaşayamadığı için Ermeniler de Anadolu'nun Türkleşmesinden itibaren mevcut hükümlerle iyi geçinmeyi doğru bir siyasî ve içtimaî tercih olarak benimsemişlerdir. Şark Hıristiyanları için de Müslüman ve Türklerle din, âdet, gelenek bakımından en çok uyuşan ve benzeşen kavim kendileridir. XIX. yüzyıldan itibaren de devlet kadrolarında yer verilmiş, danışmanlık, tercümanlık, hatta bakanlık⁹ olmak üzere her kademede istihdam edilmişlerdi. Osmanlı'nın toplum dokusunda bir renk olmuşlardı.

Bu ilişkilerin yoğun bir biçimde XVII. yüzyılda Urfa'da yaşandığını aşağıdaki örneklerde göreceğiz. Burada kullanacağımız temel kaynak 1039 tarihli Urfa şer'iyye sicilidir¹⁰. Dolayısıyla olayları burada bulunan hükümlerden takip edeceğiz. İncelediğimiz bu kadı sicilinde hükümlerin büyük çoğunluğu nüfusun ekseriyetini teşkil eden Müslüman olanlarla ilgilidir. XVII. yüzyılda şehrin nüfusunu gösteren net rakamlar yoksa da XVI. yüzyılda yapılmış olan üç tahririn sonuncusu 1566 yılında yapılmıştır ki bu, XVII yüzyıl için de bir fikir vermektedir. Bu tahrire göre şehrin toplam nüfusu 13.876'dır. Bu nüfusun 8.325'i Müslüman geri kalanı ise Hıristiyan'dır¹¹.

Yine bu dönemde şehirde mevcut sekiz mahalleden sadece birinin gayrimüslim mahallesi olduğu görülmektedir. Ancak bu Müslüman ve gayrimüslimlerin birbirlerinden tamamen tecrit edildiği anlamına gelmemelidir. Zira Osmanlı şehirlerinde bazı aynı inancı paylaşan toplulukların aynı mahalleleri olmakla birlikte, Müslüman ve Müslüman olmayanların aynı mahalleyi paylaştıkları iş yerlerinin bitişik oldukları ve mülklerinin yan yana oldukları da bilinmektedir. Ancak bunlara rağmen günlük hayatlarında yaşadıkları komşuluk ayrıntılarını tarihî belgelerden çıkarmak yine de kolay değildir. Bugün inceleme fırsatı bulabildiğimiz sosyal ve ekonomik ilişkiler bütününden sadece günün şartlarında resmî mercii olan kadı mahkemelerine

⁹ Arzu Tozduman Terzi, "Osmanlı Maliyesinde Söz Sahibi Üç Ermeni Nazır: Agop, Mikail ve Ohannes Paşalar", *Uluslar arası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu, 24-25 Mayıs 2001*, İstanbul 2001, s. 21; M. Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*, İstanbul 2005, s. 23.

¹⁰ Urfa için bu şer'iyye sicilinin ayrı bir önemi vardır. Zira klasik dönem Urfa şehri hakkında bilgi elde edilebileceği tek kaynaktır. Bundan sonra yani 1039\1630 tarihli bu sicilden 1261\1845 tarihli sicile kadar ki 215 yıllık zaman dilimindeki sicillerin akıbeti meçhuldür.

¹¹ Mehmet Emin Üner, *Doktora tezi, Osmanlı Klasik Dönem Sonlarında Bir Güneydoğu Anadolu Şehri: Urfa (1700-1800)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003, s. 77.

yansıyan ve orada kadı sicillerine¹² işlenen olaylardır. İşte bu olaylardan yola çıkarak Urfa'da Müslim-Gayrimüslim daha doğrusu Müslüman Ermeni ilişkilerini örneklendirmeye gayret edilecektir. Çünkü bu dönemde Urfa'daki Gayrimüslim nüfusun büyük ekseriyeti Hıristiyan Ermenilerdir. Yahudi son derece az miktarda olacak ki o dönem kayıtlarında söz edilmemektedir. Aşağıda şer'iyye sicilinden verilecek örneklerle bu ilişkiler daha müşahhas bir şekilde ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

Mevlud Hazreti Halilürrahman Vakfı'na ait Sultan Değirmeni yevmî 31 Halebî Şahi'ye Karagöz adlı bir zimminin icaresinde iken, 1039 senesinin Cemaziyelevvel ayının 15'inde su arkını temizlemek ve taş harcı vesair masraflarının kendisine ait olmak üzere Musullu veledi Serkis'e yine yevmî 31 Halebî Şahi'ye bir yıllığına icâre verilmiştir¹³. Müslim-Gayrimüslim aralarında elbetteki çok ticarî alışverişler olmuştur. Aşağıda bunun örnekleri aktarılacaktır. Ancak bu örnek ayrıca bir farklılık arz etmektedir. Çünkü bir vakfın ve özellikle de çevrede çok kutsal olarak bilinen bir vakfın akarı bir Müslim yerine bir Gayrimüslime verilebilmektedir. Osmanlı toplumunda yaşayanlar arasında Müslim Gayrimüslim ayrımı yapılmadığını ayrıca farklı inançta olan insanların karşısındakinin "mukaddes"lerine itina ile yaklaşacağından emin olduğunu gösteriyor.

Urfa'da Müslim ve Gayrimüslimlerin birlikte yaşadıkları ve mülklerinin iç içe olduklarını mülk satışlarında yapılan mülkün tanımında bunu en iyi bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu mülk satışları Müslim'den Gayrimüslim'e yapıldığı gibi, Gayrimüslim'den Müslim'e de yapılmıştır. Ermenilerin çoğunlukta oturdukları bir mülkü bir Müslüman satın aldığı gibi, Müslümanların oturdukları bir mahalle de bir Ermeni'nin mülk (ev) satın aldığı görülebiliyor.

¹² Sicillerin muhtevaları için bak: M.Çağatay Uluçay, "Manisa Şer'iyye Sicillerine Dair Bir Araştırma", *Türkiyat Mecmuası X*, s. 285-297.

¹³ "Mevlud Hazreti Halilürrahman Aleyhi ves- Salâtü-vesselâm Evkafı mütevellisi Şâh Hüseyin Çelebi b. Ahmed mahfil-i şer'de Musullu veled-i Serkis nâm zımmî muvâcchesinde ikrâr edüp evkaf-ı mezbûrdan Sultânlık Değirmeni Karagöz nâm zımmî uhdesinde Taş harcı kendülerinde olmak üzere yevmî 31 Halebî Şahi'ye icâre de iken Değirmen mütevellî Çelebi üzredir deyü bırakup değirmen-i mezbûr halî kalmağın mezbûr Musullu taş harcını vakıf malından sarf edüp ve arkını pâk ettirmek vesâir evkafa değil harcı mezbûr Musullu üzerine olup ...", *Urfa Şer'iyye Sicili*, Nr. 207, s. 20, hüküm 44.

İbrahim oğlu Abdurrahman ile halası Arap kızı Fatma'nın Âşık köyünde güneyinde çay, doğusunda Cum'a bağı, kuzeyinde Âşıklı Halil ve batısında Vanis bağı bulunan 300 kök üzüm bağını komşuları olan Vanis'e satmışlardır¹⁴.

Şehirde ikamet eden Avakil oğlu Maduk mahkemede güneyinde Kürd Veli evi, doğusunda Şa'ban ile Cum'a'nın evleri ve batısında ana cadde bulunan evini Bedir oğlu Ali'ye 28 esedi kuruşa sattığını ve parasını da aldığını beyan etmiştir¹⁵. Burada dikkati çeken nokta komşularının hepsinin Müslüman oluşudur.

Bir de yukarıdaki örneğin tam tersi olanlar, yani şehirde Ermeni mahallesi olarak bilinen Erâmine mahallesinde Müslümanların oturduklarını yine mülk satışlarından anlıyoruz.

Mehmed oğlu Cum'a dört tarafı Ermeni evleri ile çevrili üstünde çardak bulunan bir kab, tozluk, küçük bir dam ile yeteri kadar avlusu bulunan evini bir Ermeni'ye 65 esedi kuruşa sattığını ve parasını da aldığına dair mahkemede beyanda bulunmuştur¹⁶. Bu da yukarıdaki örneğin tersine bütün komşuları Gayrimüslimlerdir. Ermenilerin sadece Erâmine mahallesinde oturmadıklarına dair başka örnekleri de vardır. Meselâ, Şahin oğlu Bedir adlı zımmi Babül-Emir mahallesinde bulunan evini büyük oğlu Şahin'e 40 kuruşa satmıştır¹⁷.

Müslümanlar ile Gayrimüslimler sadece aynı mahalleyi paylaşmıyorlardı, aynı zamanda aynı meslekleri ve bu mesleklerin icra edildiği çarşıları da birlikte paylaşıyorlardı. Mesela; Hacı Mehmed oğlu Osman annesi Fatma'dan kendisine veraset yoluyla geçen iki kazancı dükkânını Balı oğlu Kazancı Ohan'a 70 kuruşa satmış ve parasını aldığını mahkeme de beyan etmiştir¹⁸.

¹⁴ *Urfa Şer'iyye Sicili*, Nr. 207, 20, hüküm 45.

¹⁵ *Urfa Şer'iyye Sicili*, Nr. 207, 22, hüküm 50.

¹⁶ *Urfa Şer'iyye Sicili*, Nr. 207, 102, hüküm 235.

¹⁷ *Urfa Şer'iyye Sicili*, Nr. 207, 152, hüküm 341.

¹⁸ "Bi'l-fiil Ruha'da Osman bin Hacı Mehmed nâm kimesne mahfil-i şer'i şerife gelüp Ruha zımmîlerinden Kazancı Ohan veled-i Balı nâm zımmî mahzarında bastı kelimât edüp dâhil-i Ruha'da arsa kur'bunda vâki' kibleten Hacı Bekir dükkânı ve şarken tarik ve ...dükkânı ve gârben Geyvan Ağa bahçesi bu hudûd ile mahdûd vâlidem müteveffâ Fâtuma'dan müntakıl iki bâb kazancı dükkânı mezbûr Ohan'a yetmiş gurus-ı esediye bey' edüp kabz-ı semen ve teslim-i mübeyi' ettik dedikte mezbûr Osmân bi'l-muvâcehe mezbûr Ohan tasdik ve kabul edüp..." *Urfa Şer'iyye Sicili*, Nr. 207, s. 276, hüküm 565.

Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimler de büyük bir kolaylıkla ve istedikleri zaman haklarını aramak üzere Müslümanları mahkemeye verebilmişlerdir¹⁹. Bunların örneklerine Urfa'da da rastlamak mümkündür. Meselâ; Seyyid Mehmed oğlu Kazzâz Seyyid Mahmud Keşiş adlı Ermeni'ye yeşil boyaması için bir tülbind vermiş, tülbindin vaktinde boyanmaması üzerine adı geçen Müslüman Ermeni'nin başına tokmakla vurarak yarmış, bunun üzerine adı geçen Ermeni mahkemeye müracaat ederek hakkında davacı olmuştur. Mahkemede yapılan müşahede de olayın doğruluğunu teyit etmiştir²⁰. Ancak buna benzer hüküm, yani Gayrimüslimlerin Müslimleri mahkemeye şîâyeti çok seyrek. Bu bize aralarında anlaşmazlıkların fazla olmadığını düşündürüyor.

Osmanlı mahkemelerine Gayrimüslimler sıklıkla başvurmuşlardır. Oysa Osmanlı yönetimi Müslüman olmayan toplulukların evlenme, boşanma ve miras gibi konularına karışmamıştır. Bununla birlikte pek çok kimse, evlilik, boşanma, miras, ticarî anlaşma veya problemler için kendiliklerinden kadiya müracaat etmişlerdir. Bu herhalde çıkacak kararın hem adil, hem de uygulanabilirliği ve resmiyet kazanıp kayıtlara geçirilmesi anlayışından kaynaklanmış olmalıdır. Bunun örneklerini Urfa'da görmek mümkündür.

Kocası tarafından terk edilen Mercan kızı Şenfur, mahkemeye müracaat ederek, kocasının başka bir kadınla birlikte olduğunu, kendi âdet ve inançlarınca bir erkeğin iki kadınla evlenmek mümkün olmadığından kendisini boşadığını ve kendisinin de başkasıyla evlenmek istediğini belirterek kendisine fetva verilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine mahkeme adı geçen kadının başka bir erkekle evlenebileceği yönünde karar vermiştir²¹.

¹⁹ Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Ankara 2001, sayfa 247.

²⁰ *Urfa Şer'iyeye Sicili*, Nr. 207, s. 18, hüküm 38. Buna benzer hüküm, yani gayrimüslimlerin Müslimleri mahkemeye şikâyeti çok seyrek.

²¹ "Ruha zımmilerinden Şenfur binti Mercan nâm mer'e mahfî-i şer'i şerife gelüp bast-ı kelimât edüp zevcim Kirkos nâm zımmâ beni bırakup hayli müddettir ki Harbit'te gidip andan gayrı avradı dahi olup âyin-i bâtilamız üzre zımmîler iki avrat olmak câiz olmamağla beni talak-ı ba'in tatlik edup bana boş kağıdı gönderup zikrolunan kâğıt mezbûr Kirkos'dan olduğuna ilm-i lahik olup itimat gelmeğün bi-hesâbi şer'i şerif zevci âhara varmağa olduğuma ma'rifet-i fetva vardır deyu takrîrini muvafık bir kıt'a fetvay-ı şerife ibraz edup ahere zevce izni talep etmeğün fetvâsi mücebinece ba'del itidat ahere zevce izni verilüp vuku' üzre bi-taleb kayd-ı sicil olundu". *Urfa Şer'iyeye Sicili*, Nr. 207, s. XVII4, hüküm 398.

Osmanlı yönetimi gayrimüslimlerin miras konularına karışmadığı ve kendi mahkemelerini yetkili kıldığı hâlde yine gayrimüslim tebaa kendi aralarındaki miras davalarında kadı mahkemelerine müracaat etmişlerdir. Bu tür dava örnekleri başka şehirlerde olduğu gibi, Urfa kadı sicillerinde de görülüyor. Meselâ;

Ohan oğlu Zengel'in ölen eşinden kalan mallarının çocukları arasında taksimi için mahkemeye başvurduğu görülüyor²². Aynı şekilde Panos, Hirabid, İvad, İsadör ve Yoseb adlı kardeşler babalarından miras kalan Kantara köyünde bin üçyüz kök üzüm bağı ve daha başka yerlerde bulunan mallarının ve yine babalarından kendilerine intikal eden borçlarının kendi aralarında bölüşülmesi için mahkemeye müracaat ettikleri görülmektedir²³.

Ticarî ve komşuluk ilişkileri yoğun olmakla birlikte Müslümanların Gayrimüslimler'den kız almadıkları anlaşılıyor. Zira aşağıda görüleceği gibi, Gayrimüslim iken İslâmiyeti kabul eden bir kişi aynı dini kabul etmeyen eşini boşadığı görülüyor. Müslüman olan Abdullah oğlu Abdulkadir eşi Yagob kızı Mesfal'ı da İslam dinine davet etmiş, ancak eşi Müslüman olmayı kabul etmeyince boşamak için mahkemeye başvurarak boşamıştır. Bu durumu eşi Mesfal da kabul etmiştir. Oysa İslam hukukunda bir Müslüman erkek "ehl-i kitap" bir kadınla evlenebilmektedir²⁴. Boşanma durumu dini hassasiyeten ileri geliyor olsa gerek.

Sonuç olarak; Urfa Osmanlı devletinin hâkimiyetine geçtikten itibaren bütün klasik dönem boyunca Müslümanlar ile Ermeniler birlikte problemsiz yaşamaya devam etmişler. Şehirde aynı mahalleyi paylaşmışlar, komşuluk yapmışlar, aynı çarşı pazar da esnaf olmuşlar, işletmeler işletmişlerdir. Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, mülk alışverişlerinde bulunmuşlardır. Oturdıkları evler kimi Ermeni'nin komşularının tamamı Müslümanlardan oluşurken, bunun tersine bir Müslüman'ın bütün komşuları Ermenilerden meydana gelebiliyordu. Dini hassasiyetlerin daha güçlü olduğu o dönemde, vakıflara gelir getiren değirmen, dükkân gibi yerlerin Ermenilere işletmek üzere senelik icâre verilmesinde bir sakınca görülmemiştir. Öyle anlaşılıyor ki devletin diğer şehirlerinde olduğu gibi, bu dönemde Urfa'da da birbirlerinin

²² *Urfa Şer'iyye Sicili*, Nr. 207, sayfa 139, hüküm 311.

²³ *Urfa Şer'iyye Sicili*, Nr. 207, sayfa 128, hüküm 288.

²⁴ Ahmet Özel, "Gayrimüslim", *DİA XIII*, s. 424.

etnik ve kimlik yapılarını tanıyan halk birbirleriyle daha rahat geçinmiş ve daha az sıkıntılar yaşanmıştır. Aslında bugün de şehir merkezinde hâlâ Ermenilerin yaşadıkları söylenmektedir. Muhtemelen bunlar Sefer, Murat, Aslan, Karagöz vb. gibi Türk isimleri taşıyarak toplum içinde hayatlarını devam ettirmektedir. Genel olarak baktığımızda ise şunu görebiliyoruz. Müslümanların –Osmanlı Devleti- güçlü olduğu kendileri ile dindaş olan ve Osmanlı Devleti üzerinde hesapları olan devletlerin etkisinde kalmadıkları dönemlerde kendilerine uygulanan İslam hukukunun toleranslı şartlarında yaşamaktan memnun olan Ermeniler, durum tersine dönünce, yani Osmanlı Devleti zayıflamaya ve dış baskılara karşı koymaya zorlanmaya başlayınca, bununla birlikte burada yaşayan Ermeniler de kendilerini dışardan gelen bu telkinlere kaptırmaktan alıkoyamadılar. Dolayısıyla Urfa’da da aynı durum yaşanmıştır. Ancak bu yakın dönem meselesi olduğu için bu makalenin konusu dışındadır. Klasik dönemde beraber yaşayan Müslüman ve Ermeniler bir Müslümanın hacca giderken malını, ailesini bir Ermeni’ye emanet edebilecek, yine uzun yolculuğa çıkan bir Ermeni’nin de aynı şekilde malını, ailesini bir Müslüman komşusuna bırakabilecek kadar birbirlerinin güvenini kazanan²⁵ bir toplum yapısı, batı örnekleri dikkate alınırsa günümüze önemli mesajlar verebilecek çerçevede mütalaa edilebilir.

²⁵ Bu hususta Urfa’da halk arasında anlatılan bir fıkraya oldukça dikkat çekicidir. Müslüman ve Ermenilerin karışık oturduğu bir mahallede cami görevlisinin acil işi çıkmış, sağa sola koşturmuş, ancak bir Müslüman bulamamış, çaresiz Ermeni komşusundan namaz vaktinde ezan okumasını rica etmiş. Müslüman olmayan Ermeni zor durumda kalmış. Ezan okumayı kabul etse, ezanın içinde “kelime-i şehadet” geçtiği için Müslüman olacak, okuması komşusunun ricasını geri çevirmiş olacak. Velhasıl kendince bir yol bulmuş. Minareye çıkmış “Allahü ekber Allahü ekber, Eşhedü enla ilahe ilâllah, Eşhedü enne Muhammeden Resülüllah” dedikten sonra dönüp kendisinin duyabileceği bir sesle “Derler” diyor. Bölgede buna benzer pek çok fıkraya ve darbümesel anlatılır.

ABSTRACT**MUSLIM AND CHRISTIAN RELATION'S ONE POSITIVE EXAMPLE
IN THE XVII. CENTURY:****MUSLIM-ARMENIAN RELATIONS IN THE URFA**

In the XVII. century were living the Muslim with the other groups in Urfa. These were mostly Christian Armenian and minor Jews. In this study, we saw although in the city Armenian to have one district. But Muslim and Armenians were living with in other districts. In addition according to judicial record to be understand they not problem with the other. Their shops and houses were side by side by reason of to show rely on each other. This thrust to reflect at the proverb and anecdote.

Key Words: *Edessa, Moslem, Christian, Turk, Armenian*